

Klatterup - erindringer fra et arbejderkvarter i Esbjerg i 1950'erne

Af John T. Lauridsen

I 1954, da jeg var tre år gammel, flyttede familien fra Havnegade 37 til det kvarter, hvorfra min tidligste erindringer daterer sig. Min far arbejdede som arbejdsmand ved entreprenørfirmaer og min mor som tobaksarbejder på FDBs Tobaksfabrik. Her blandes kvarterets historie og nutid med mine erindringer fra de år, hvor min verden var i vækst.

Historie og geografi

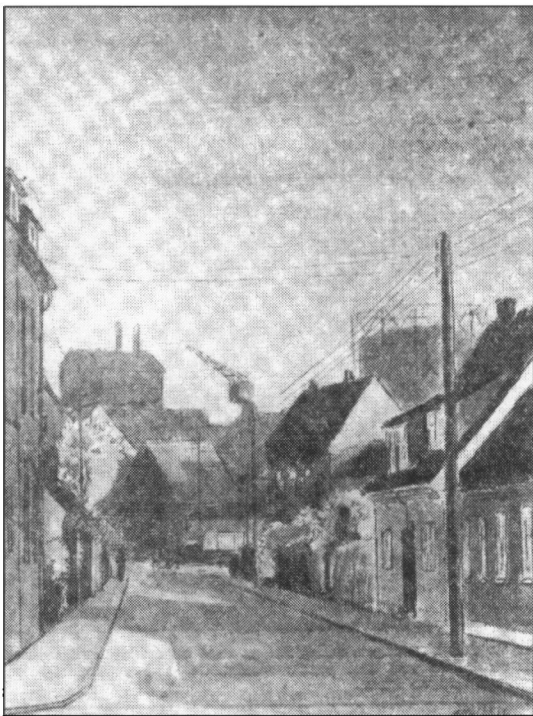
Det var ikke langt, vi flyttede. Under jernbaneviadukten for enden af Borgergade og over i Østerbyen. Klatterup blev kvarteret lejlighedsvis kaldt i folkemunde.¹ Det var ikke et navn, der var vedtaget af byens forvaltere på et byrådsmøde eller i et embedsmandskontor. Derfor vil man heller ikke finde navnet Klatterup på noget kort over Esbjerg, endside kunne angive kvarterets udstrækning helt præcist. Klatterup-navnet er lige så gammelt som kvarteret selv. Omkring 1890 optræder det i annoncer og breve. Teglværksejer Møller daterede sine breve »fra Klatterup«. Klatterup fik sit navn før den amerikanske periode, men det var i 1890'erne, at bebyggelsen eller klatternes antal tog sådan til, at det blev til et nyt kvarter.

Østerbyen var ikke planlagt bebygget hverken i 1870, da der blev lavet den første officielle gadeplan, eller i 1887 ved den første revision. Derfor nåede nybyggere og spekulanter at komme planlæggerne i forkøbet, før de endelig med den store gadeplan fra 1896 søgte at

holde trit med byudviklingen. Derfor blev Klatterup ikke et kvarter med lutter lige gader, der alle mødtes i rette vinkler tegnet efter en lineal, som det var tilfældet i byens centrum vest for jernbanen. I Klatterup blev der plads for krumme gader, veje, der mødtes i spidse vinkler, smøger og stier.

Klatterups beboere var fra begyndelsen alt-overvejende arbejdere, som for de flestes vedkommende havde jobs på kvarterets virksomheder, hvoraf de ældste var teglværkerne. Ja teglværk havde der været før der overhovedet var noget, der hed Esbjerg Havn. Siden kom en margarinefabrik, gasværk, tobaksfabrik, aktieslagteri, smøreksport m.m. For de flestes vedkommende var det virksomheder, der endnu prægede kvarteret, da vi flyttede dertil. Kun teglværkerne havde da for alvor måttet vige. Faktisk var der kun Esbjerg Teglværk ved Darumvej tilbage, hvor der tidligere havde været fire, og det teglværk lå oven i købet ret perifert i forhold til kvarteret. Det fortalte ikke, hvor vigtig den industri tidligere havde været for kvarteret. Omkring den var den første bebyggelse vokset op. Til gengæld minder enkelte navne derom endnu: Teglværksgade og Lergravsparken, mens andre som Bag Teglværket er forsvundet tillige med de småhuse, hvor arbejderfamilierne i forrige århundrede slog sig ned.

Teglværksgade var Klatterups hovedgade, en position overtaget fra Exnersgade, der havde

»Kvarteret omkring gasværket har i de senere år undergået store forandringer, ikke mindst takket være Darumvejs modernisering og istandsættelse af sidegaderne, og fremtræder nu som en rolig bydel med egen hygge.« Vestjyden 7. juni 1955.

mistet stadig mere i betydning efter jernbanens flytning i 1904. I Teglværksgade var langt de fleste indkøbsmuligheder. Gaden og fra begyndelsen sporet ud over engene havde i sin tid forbundet de første teglværker med resten af byen og var i 1888 ved sognerådets beslutning blevet til Teglværksvejen i forbindelse med en istandsættelse, delvist betalt af teglværksejerne.¹ Det havde været en lang vej, som forbandt Esbjerg med Gammelby og Darum. Den forbindelseslinie blev skåret over i første halvdel af

1950'erne med anlægget af Darumvej. Det skar mere end en trediedel af Teglværksgades længde og placerede bl.a. Esbjerg Teglværk ved Darumvej i stedet for den gamle Teglværksvej. Endnu i dag afslører enkelte bygningers placering i forhold til Gammelby Ringvej, hvor den gamle Teglværksgade løb i sin tid.

Ved Teglværksgade lå også Klatterups ubetinget største virksomhed, FDBs Tobaksfabrik, med 300-400 ansatte hen i 1950'erne. Lige efter Anden Verdenskrig havde der været endnu flere. Fabrikken var begyndt på hjørnet af Fynsgade og Teglværksgade i 1896 og blev overtaget af FDB i 1901. Efter ejerskiftet ekspanderede fabrikken kraftigt, blev udbygget adskillige gange, før en helt ny fabrik i 1939-42 blev opført ved siden af den gamle. Det var i 1950'erne et af de største og mest karakteristiske industrianlæg i Esbjerg. Hvor den gamle fabriks bygninger næsten alle var i røde sten, blev den ny fabrik opført i beton, jern og pudsede mursten. Den nye fabriks midtertårn hævdede sig langt over kvarterets øvrige bebyggelse, og fabrikken kom til at dominere kvarteret fysisk. Kom man sejlene til Esbjerg, fangede de store hvide bygninger i Østerbyen øjet, selv om de med årene blev stillet noget i skyggen specielt af Vestkrafts omfattende udvidelse.

Tobaksfabrikkens udvidelse havde sin pris. Fynsgade, der hidtil havde været forbundet med Gasværksgade, ja som et spor løb helt ud til stranden, blev afkortet til den ny tobaksfabriks jernport. Og så måtte de bygninger, der i en årrække efter 1895 havde huset Kromanns Kemiske Fabrikker vige. Det er ikke fordi bygningerne i sig selv var noget særligt, men fabrikkens energiske ejer og leder, N. M. Kromann, fortjener at huskes. Fra vinduerne i fabrikkens kunne han se ud over havet til Fanø, hans elskede fødeø, som han viede en omfattende interesse, der siden resulterede i den sto-

re Fanøs historie i tre tykke bind, der udkom 1933-34. Til Esbjergs historie leverede han også enkelte bidrag, men til Klatterups ingen. Det var måske for tæt på, endnu ikke historie. Heller ikke skildringen af Fanøs historie fører han videre efter 1900. Imidlertid kan det være, at hans mange håndskrevne dagbøger rummer træk fra det kvarter, hvor han i en del af et langt liv dyrkede både håndens og åndens arbejde³.

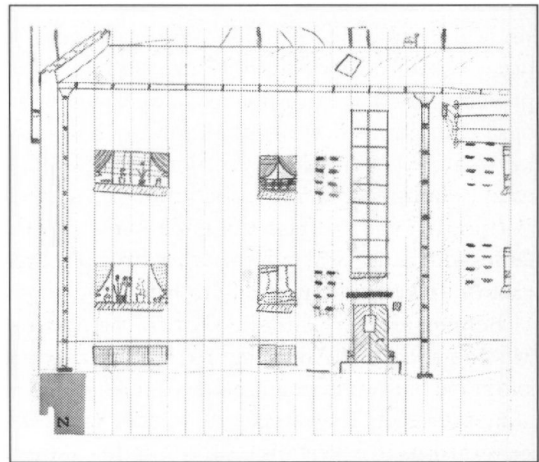
Klatterup blev meget længe af byens administratorer og planlæggere anset for at være uden for byen eller i bedste fald et proletarkvarter, som det ikke var nødvendigt at vise samme finfølelse overfor som andre af byens kvarterer. Gasværket blev placeret Klatterup i 1896 i sikker afstand fra borgerhjemmene på den anden side jernbanen, ligesom man i 1905 byggede fattiggården Østbo her for enden af Exnersgade. Den ligger der endnu, selv om formålet nu er et lidt andet. Siden kom renovation og losseplads til. Klatterup var også et af de senest kloakerede og brolagte ældre kvarterer i byen. Først i 1930'erne var man nået så vidt i den by, der som slogan har Rask må det gå. Med at få en skole til det børnerige kvarter holdt det også meget hårdt: Rørkjær Skole blev først taget i brug i 1932. Dengang som nu behøver det ikke at gå lige til eller lige rask for alle byens borgere. Der er forskel på både folk og kvarterer. Også i Esbjerg.

Præget af arbejderkvarter havde Klatterup til fulde i 1950'erne, da vi flyttede dertil. Det overvældende flertal af beboere var arbejdere, ufaglærte og håndværkere imellem hinanden. Der var også mange børn. Andels Bolig- og Byggeforeningen af 1932 havde 1942-44 bygget 40 rækkehuse i Grønnegade specielt beregnet til børnerige familier. Det var og er meget gode boliger, men ganske karakteristisk er det, at netop den type boliger skulle placeres i et arbejderkvarter og ikke senere i nærheden af de

pænere villakvarterer. De fleste af de senere karré- og rækkehusbebyggelser i kvarteret peger i samme retning.

Klatterup var i 1950'erne stadig et kvarter, hvor man handlede dagligvarer og købte ind lokalt. Inden for en strækning af under to hundrede meter i Teglværksgade var der to købmænd (Rødgård og Christensen), to slagtere (Prange og Nissen), en skomager, en træskomager, et ismejeri, en grønthandler, et bageri, en stor iskiosk og lidt ekceptionelt, et antikvariat. Med den butiksdækning var dagligvareforbruget klaret omkring Teglværksgade. Ellers kunne man gå til en købmand i både Fynsgade og Exnersgade, hvor der også var flere andre butikker. Kun de varigere forbrugsgoder skulle vi under Tunnellen og op i Kongensgade-kvarteret efter. Her og der afslører facaderne i kvarteret endnu, hvor butikkerne var engang.

Forlystelsessteder skortede det noget på i kvarteret. Kun Exners Kro i Exnersgade varetog de tørstende sjæles behov. Efter arbejdstid holdt der gerne en hoben cykler og knallerter,

Teglværksgade 15 tegnet af forfatteren fra soveværelsesvinduet i nr. 26. Ca. 1957.

når arbejdere på vej hjem lige skulle have en genstand. Såvel fra Tobakken som de omliggende fabrikker og slagteriet fandt kunderne vej til gæstgiveriet. Cigarmagerne i en sådan grad, at de opslog deres »lade« der og håndhævede gamle lavstraditioner. Kroen var gammel, en af byens ældste, oprettet ved århundredeskiftet og i en meget lang årrække drevet af familien Nissen, derfor kaldet Nissens Gæstgiveri, indtil den i 1960'erne kom på andre hænder. I sin tid havde kroen ligget særdeles godt i Exnersgade skråt over for den gamle banegård parat til at modtage tørstende rejsende, men havde da også haft konkurrence fra både Hotel Esbjerg, der lå et halvt hundrede meter derfra, og fra Sands Restaurant lige ved siden af. Bygningen af den ny banegård i 1904 gav et betydeligt afbræk i omsætningen, så hotellet lukkede og Sands Restaurant flyttede til Skolegade. Kun Nissens Kro holdt stand helt til 1990, i de senere år under navnet Exners Kro. Nu er bygningen revet ned. For dem der kunne nøjes med mindre end alkoholiske drikke, og det vil først og fremmest sige børnene, var der minigolfbanen i Fynsgade over for gartneriet. Den var åbnet omkring 1950. Her kunne vi, når årstiden og vejret tillod det, mødes og få et slag proletargolf. Tit skete det nu ikke, for det var også et økonomisk spørgsmål, selv om lysten ikke manglede. Sjældent var der tilstrækkeligt med penge i flokken til, at vi kunne gå samlet derind, og så legede vi hellere noget andet i fællesskab. I de hele taget nød Klatterups børn endnu i 1950'erne mest de gratis fornøjelser.

Beboernes mere åndelige behov søgte Indre Mission at dække. Allerede i 1916 var der blevet strakt en hånd ud fra nådens trone. På hjørnet af Fynsgade og Teglværksgade var der opført et missionshus for frivilligt indsamlede midler. Huset bar navnet Bethesta. Kvarteret var ellers helt fri for kirkelige institutioner og domine-

rende kristelige personer. Man skulle enten ind til Vor Frelsers Kirke eller helt ud til Jerne, såfremt man havde kirkeligt ærinde. I vor omgangskreds var næsten ingen kirkegængere. Først i 1969 blev Grundtvigskirken placeret i kvarteret nær Lergravsparken på hjørnet af Grundtvigs Allé og Ribegade.

Bethesta fungerede i 1950'erne bl.a. som søndagsskole, og jeg var der nogle enkelte gange. Vi sad på hårde træbænke i et sparsomt udstyret gråt lokale med få, store vinduer og en lille forhal. Foran os havde vi kun den talende og så den lidende, skæggede Kristus på korset. Ingen af delene sagde mig ret meget. Det var trælst at sidde stille og høre om alle de synder og farer, der lurede. Det forekom uvirkeligt, fremmed, som fjern historie. Et sted i nærheden var der en, der ikke var blevet vasket ordentligt. Han eller hun lugtede svedt. Kunne det bare blive overstået, så vi kunne komme ud igen. Flere begyndte at sidde uroligt. Vi var en del, der havde det sådan. De fleste masede mod udgangen, når seancen var forbi, men der var kø i forhallen. Hver gang. Vi skulle nemlig have det, vi var kommet for: Et lille rødt æble til at klistre på et træ, der var trykt på et papkort. Æblerne angav det antal gange, vi kom i søndagsskole, og når træet var fyldt med æbler, ville vi få en salmebog eller måske var det Det Ny Testamente. Jeg så aldrig noget til gaven. Blandt Teglværksgades børn var der vist en kortere periode i hver årgang af nye unger lidt af en sport i at samle på disse æbler på linie med Rich's billeder, men bytte kunne vi naturligvis ikke. Æblerne blev indklæbet af Bethestas personale. Fra den side skulle man ikke risikere noget. Den sport holdt ikke længe, og snart kunne æblerne ikke trække os i søndagsskole. Ingen af os opnåede at få et træ fyldt, og alle eksperimenter med at dampe æblerne pænt af mislykkedes.

Arkitektonisk var flertallet af kvarterets bygninger ikke særligt bemærkelsesværdige. Her var funktionalisme før funktionalisme, enkle facader med vinduer og døre. Udsmykning var undtagelsen og væsentligst at finde på ejendommene langs Exnersgade. Det har i dag gjort dem bevaringsværdige i modsætning til stort set alle kvarterets øvrige bygninger⁴. De fleste huse var på en eller to etager. For Teglværksgades vedkommende var bygningerne på de venstre side set fra Tunnellen (de lige numre) næsten alle opført i 1890'erne, d.v.s. et skrabet byggeri opført i al hast, mens spekulationen rasede. På den modsatte side er en del huse fra 1930'erne og af bedre standard. De huse er indtil videre sluppet uden om kommunens sæneringsplaner.

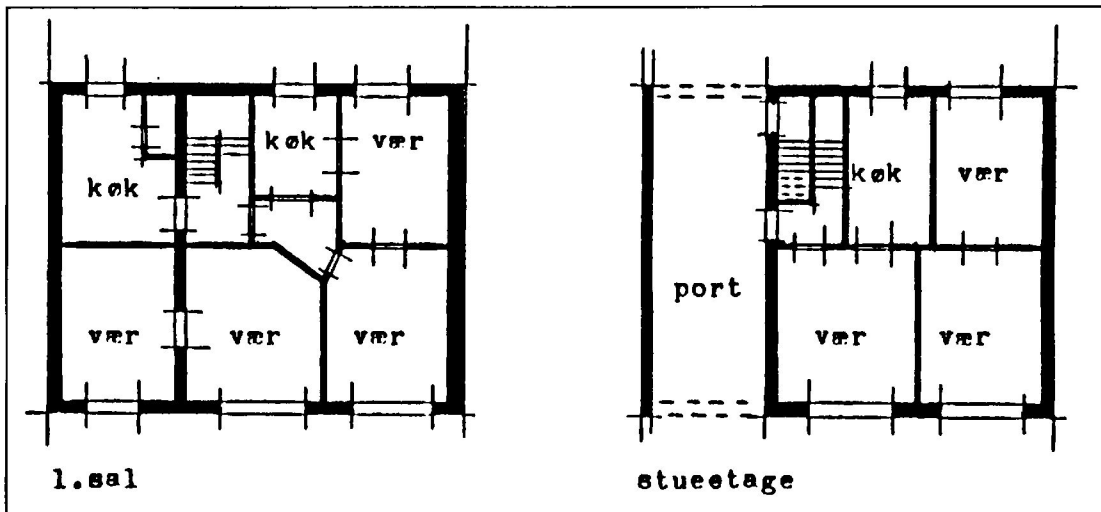
På hjørnet af Exnersgade og Teglværksgade, over for Tobakken, troner en massiv villa opført i såkaldt engelsk stil i 1894 i kvarterets tidligste tid. Dengang Exnersgade under navnet Jernbanevejen endnu blev regnet for noget. Bygherren var en engelsk smøreksporthør H. Meyer. Efter ham kaldes den stadig Meyers villa, skønt han boede der ganske kort og en anden familie har ejet huset i over 80 år! Rimeligvis skyldes det, at Meyer med sin exentriske adfærd og det gebroknede sprog fæstnede sig i den folkelige bevidsthed. Adskillige historier om ham har fundet vej til den lokalhistoriske litteratur⁵.

Meyers villa får ikke en til at tro, at man står ved indgangen til et arbejderkvarter. Den signalerer noget helt andet. Et mindre engelsk landsted. Bygningen er i størrelse, og som sådan tjener den stadig. Den har ved tilfældet undgået at miste sit præg ved at blive omdannet til erhvervsjendom for smarte forretningsfolk. Som dreng virkede villaen meget fascinerende og tillokkende på mig. På vej hjem om aftenen kunne man se et svagt lys slippe ud fra de blyindfattede ruder. Det virke-

de mystisk og drømmeagtigt i min fantasi, et indtryk der forstærkedes af den i øvrigt øde gadestrækning. Hverken fra tobaksfabrikken gamle høje bygninger eller smøreksporthør kom der lys. Det farvede lys var i det hele taget det eneste tegn på, at der boede nogen i Meyers villa. Jeg så aldrig en levende sjæl ved huset eller i haven med lysthus. I dagtimerne virkede det altid helt dødt og forladt. Ofte havde jeg lyst til at komme på opdagelse i det store spændende hus og haven skjult bag et højt plankeværk, men lejligheden kom aldrig. Der var intet ærinde, ingen legekammerater at bruge som adgangsbillet. Jeg skulle lige have vidst, at huset var fyldt med gamle møbler, og at trælofterne og en del af væggene er bemalede med dyrefriser. Dertil at livet i villaen dengang og endnu i 1990'erne leves med gammeldags selskabelighed, som den udfoldede sig før Anden Verdenskrig med serveringsdamer og kok. Det ville have givet villaen en endnu mere eksotisk status.

Porten og gården

Teglværksgade 26 var der ikke noget eksotisk over. Det var bygget samme år som Meyers villa, men tilhørte en anden social verden. Det var på to etager og rummede tre små lejligheder. Det adskilte sig kun fra nabohusene ved at være forsynet med en stor grønmalet træport og portåbning, der gav forbindelse mellem gård og gade. I det ydre stod huset som ved sin opførelse. Kun var der kommet nye og større vinduer i både til gården og gaden. Vi boede på første sal over porten i en lejlighed på ca. 45 m². Den bestod af tre næsten lige store rum: Stue, soveværelse og køkken. For at komme fra køkkenet til stuen skulle man gennem soveværelset. Kun i stuen var der en høj, sort jernkakkelovn, som sørgede for opvarmningen af hele lejligheden. Det kneb af og til om vinteren på

Grundplan over stuen og første sal i Teglværksgade 26. Vi boede i lejligheden til venstre på første sal, hr. og fru Petersen til højre. Forslag til saneringsplan for et område ved Teglværksgade-Rørkjærsgade. 1980-81 s. 33.

grund af bl.a. soveværelsets beliggenhed - uisolert - over porten. I køkkenet sørgede gasblusene for varmen uanset årstiden. Selvfølgelig var der kun koldt vand i hanen. Køkkenvasken havde afløb gennem ydermuren til et bliknede-løbsrør. Det kunne være særdeles upraktisk om vinteren, hvor det hændte, at opvaskevandet m.v. frøs til is i røret og stoppede afløbet. Så måtte der ofres varmt vand. Køkkenvasken var den eneste vaskemulighed, så den stod næsten altid på etagevask.

Toilet var der for os kun i porten. Vi skulle ned ad trappen og ud i porten for at komme ind i det lille hvidkalkede toiletrum, der var uden håndvask, men dog havde træk og slip. Det var nok den eneste ekstra luksus, vi havde i forhold til beboerne 60 år tidligere. Med de toiletforhold var natpote obligatorisk, ikke mindst om vinteren.

I den lukkede gård var der en stump indhegnet have med nogle frugttræer i den ene si-

de og i den anden et langt rødstens udhus af nyere dato. Det indeholdt et rum til hver lejlighed plus et fælles vaskehus med gruekedel og håndvridemaskine. I vaskehuset fyredes med træ, i lejlighederne med koks, som blev bestilt særskilt af hver familie til vinteren.

Set i forhold til den gennemsnitlige arbejderfamiliebolig i 1950'ernes Esbjerg lå vores nye lejlighed i Teglværksgade under gennemsnittet, men sammenlignet med Havnegade 37 var det et stort fremskridt. Her var mere end dobbelt så meget plads, og prisen var ikke engang den halve. 40 kr. om måneden gav vi i begyndelsen. Den steg siden til 45 kr., men stadig var det rimeligt billigt og bestemt ikke en udnyttelse af boligmangelen, som det helt klart havde været i Havnegade. Med den øgede plads kunne sovesofaen opgives til fordel for en rigtig dobbeltseng, og nye møbler kom til.

Vi faldt hurtigt og let til i kvarteret. Jeg fandt de første jævnaldrende legekamerater. For min

mors vedkommende var der kun få minutters gang til og fra arbejdet på tobaksfabrikken. Det var en stor fordel, når der blev arbejdet i treholdsskift. Oftest fulgtes hun med arbejdskammerater, der skulle samme vej. Også det øgede kontaktflden.

Ejeren af nr. 26 var en ældre ugift kvinde, Ninne Hansen. Umådelig gammel forekom hun mig med det grå hår bundet i nakken og de gammeldags kjoler. Hun var knapt 60 år. Hun hed egentlig Ansine Hansen, men navnet blev aldrig brugt. Hun havde boet i huset fra sin fødsel. Var født i vores lejlighed. Familien Hansen var flyttet ind 1890'ernes slutning, da huset kun var få år gammelt. Senere - i 1919 - havde familien købt det, og Hansen'erne spredte sig i huset. Som en af de ældste af en søskendeflok på ni, og den eneste, der forblev ugift, havde Ninne overtaget huset og var avanceret til stuelejligheden, hvorfra hun optrådte i rollen som husvært over for mig og andre af gadenes børn. Der var et konfliktstof.

De fleste af Nannes søskende havde giftet sig med andre i Klatterup og var blevet boende i nærheden. Det skal forstås helt bogstaveligt. Søsteren Hertha med manden, smed Johannes Pedersen, og børn flyttede ind i nr. 26 i 1938. De boede der stadig i 1954 og blev vor allernærmeste naboer. Johannes arbejdede på Tobakken, som både Ninne og Hertha havde gjort det. En tredje søster var Elly i nr. 13 skråt overfor, gift med tømrmester Otto Grabe. En fjerde søster Eje i nr. 15 lige overfor var gift med Dres. Han var vicevært i nr. 15 og cigarsorterer på Tobakken. Ligeledes i nr. 15 i stuen, dør om dør med Eje og Dres, boede broderen Hans og hans kone. Når denne søskedeflok ville byde hinanden på kaffe, var det bare at gå til vinduet og hæve en kaffekop. Eller der blev råbt fra vindue til vindue.

Hans gik under øgenavnet Kaninhans, vist

fordi han havde drevet noget kaninavl. Han havde en ældgammel lastbil, som holdt parke- ret udenfor efter arbejdstid som en af Teglværksgades meget få biler. Den bil kunne godt få en til at fornemme, at man befandt sig i 1930'erne eller 40'erne - ikke at vi var på vej mod 1960. Kaninhans brød sig bestemt ikke om sit øgenavn, hvad jeg ikke anede, da jeg altid i samtaler mellem andre hørte ham omtalt som Kaninhans. En eftermiddag så jeg ham fra vort åbenstående soveværelsevindue komme hjem og parkere bilen. Med glad barnerøst bød jeg ham velkommen: »Dav Kaninhans! Dav Kaninhans«. På knæ kravlede min mor hen til vinduet og fik mig trukket væk, så den uheldige hilsen kunne blive stoppet. Kaninhans omtalte det aldrig siden.

Ninne havde endnu en bror i kvarteret. I Gasværksgade boede Rainer med konen Mary. Som cigarmager var han også en af dem, der havde sin arbejdsplads på tobakken. Selv om de øvrige søskende havde forladt Klatterup og et par Esbjerg, er det ikke en overdrivelse, at familien Hansen satte præg på Teglværksgadekvarteret, om nogen enkelt familie gjorde det. Nærmeste konkurrent skulle da lige være familien Backs lidt længere nede ad gaden. De var også anden generation i kvarteret. Carl Backs var kommet til i 1890'erne og var blevet mester på tobakken. Det var sønnen William nu. Han boede med konen og en redefuld børn i nr. 9. Det vrimlede med små back'ser, og de var så kvikke som nogen. De var med på den værste, har jeg fået fortalt, også selv om det gik ud over deres egen far. Han deltog i arbejdet i Bethesda, og det var en tilbagevendende sport, at en del af kvarterets unger, herunder hans egne, lå på lur efter ham, når han søndag formiddag i sit pæne tøj på klokkeslet begav sig fra hjemmet til Bethesda. Skjult bag slagter Pranges stakit lød det taktfaste råb fra mange barnestruer:

»Jesus! Jesus! Jesus! Jesus«. Det tog Backs sig ikke af. Der skulle mere til at få den lille trinde mand i affekt. I stedet morede han sig over børnene.

Vi kom straks i nærmere kontakt med Ninne, Hertha og Johannes og også hurtigt i nærmere forbindelse med de øvrige søskende og deres familier, når de kom i huset. De åbnede for en stor kontaktflade i kvarteret. Her var porten et godt udgangspunkt. I porten var opstillet en træbænk, som i godt vejr blev rammen om en snak efter arbejdstid. Med Hertha og Johannes og hvem der ellers kom forbi. Et af de uundælige emner var fodbold, Johannes store interesse. Han tippede for et betydeligt beløb hver uge og vandt sjældnere gange større beløb. Interessen skærpedes af, at svigersønnen, Jens Peder Hansen, var en af EFBs stjernespillere, landskendt og som endnu i begyndelsen af 1960'erne kunne gøre sig gældende. I min forestillingskreds var Jens Peder Hansen en stjerne af et sådant format, at jeg blev dybt forundret over en dag at se ham arbejde som kommunal plæneklipper. Jeg havde ikke troet, han befattede sig med så jordnært arbejde. For jeg havde slet ikke tænkt over, hvordan han skaffede sig til livets ophold. Professionel fodbold var endnu for de meget få.

På sommersøndage, når der blev transmitteret en fodboldkamp kunne det hænde, at radioen blev sat ud i vinduet, så man i fællesskab kunne følge kampens gang fra gården. Stole og borde blev sat ud, så det gode vejr kunne nydes samtidig.

Jeg så altid frem til de tilfældige sammenkomster i porten. De forsamlede røg en cigar, prøvede de nye produkter fra tobakken, og drak en bajer. Så gik snakken. Jeg sugede nyt til mig udefra. Om tobakken, fodboldkampene, tipningen, helbredet, ægteskabsskærmsysler - alt imellem hinanden, alt det man var fælles

om. På gode dage blev jeg sendt af sted efter flere øl hos købmand Rødgård. Måske fik jeg nogle øre for det, men det talte intet i forhold til snakken og fællesskabet, at høre om alt det spændende i verden. Jeg sugede til mig og ønskede, at de voksne skulle blive ved. Havde gerne betalt for det, hvis jeg kunne. Det måtte jo have en ende alligevel, og jeg gik og ventede på næste gang. Hvornår det blev, kunne ingen vide. Bare at det var uden for arbejdstiden. Fællesskabet i porten opstod på uforudsigelige tidspunkter, og det var ikke altid den samme personkreds, selv om familien Hansen fyldte godt med ægtefæller. Fællesskabet lod sig ikke arrangere, de voksne lod sig ikke lokke, men jeg overvågede enhver mulighed og klæbede mig til, hvis der var optræk til sammenkomst. Jeg har sikkert været en irriterende unge, men dette var altså mere tiltrækkende end leg. Legen måtte vige for fællesskabet i porten, lige til vi flyttede. De voksne bemærkede vist ikke, hvad det betød for mig. Måske var jeg alene om det. I hvert fald var det en måde at få stillet min nysgerrighed om en spændende verden på. Som porten fyldtes med tobaksrøg fyldtes mit hoved med bittesmå synere om den verden udenfor, som jeg kendte så lidt til, for lidt. Der blev jeg stimuleret ud over legen.

Gården til nr. 26 var tillige rammen om megen social samvær mellem voksne og børn. Her blev lavet turneringer i fodbold, bobspil eller bygget minigolfbane, kørtes cykelløb og en del andet. Der var tid til det, og man skulle dele et fælles område. Fjernsynet slugte endnu ikke den fælles tid. Den eneste bremse på udfoldelsen var Ninne i hendes egenskab af vært og dermed autoriteten. Hun var efter mig, hvis jeg tog nogen med ind og spille bold i gården. Det måtte vi ikke på grund af faren for at knuse ruder, men var hendes egen familie på besøg, behøvede børnebørnene ikke at tage samme hen-

syn, og jeg kunne godt spille med. Ninnedstilling på dette område var en af de få ting, der brød min forestilling om en ellers retfærdig verden. Det var et lille minus i forhold til de glade sociale liv og den leg, porten og gården i nr. 26 dannede rammen om. Det var en tryk og overskuelig verden, det bedste udgangspunkt for at gå på opdagelse på gaden og i kvarteret udenfor, og det fik jeg efterhånden friere hænder til.

Frie pladser og grønne steder

Kvarteret var ideelt for børn, da det rummede så mange forskellige muligheder, og biltrafik var der ikke meget af, så også gaden kunne tages i brug. Der var mange områder, hvor vi var fri for ordenstyranni, at alt skulle være pænt og velordnet, det vil sige ikke egnet for legende børn. Der var heller ikke noget videre tilbud om pædagogisk leg med dertil indrettede og arkitekttegnede redskaber, som netop fratager en ens egen kreativitet. Vi skulle selv finde på, og det var ikke problemet. Problemet er at få lov til og muligheder for at finde på. Selvfølgelig var der problemer med nogle af husejerne og viceværterne, hvis leg og spil blev for meget for dem, men der var så mange andre steder at smutte hen. Alt var ikke udparcelleret i indhegnede prydhaver, som ikke tillader leg og stænger fantasien. I Klatterup var der her og der lommer for den fri udfoldelse. Det vil sige områder, hvortil voksenverdens autoritet ikke blev udøvet.

For enden af Teglværksgade, hvor nu Louis Poulsens lampelager ligger, var der dengang en stor åben plads, hvor Teglværksgade tidligere var fortsat op til Esbjerg Teglværk. Her var nogle ret store, men ikke særligt dybe vandhuller, som var ideelle til tømmerflådning. Der var også et udvalg af gamle jernbanesveller, så vi kunne få timer til at gå med at stage os af sted ind

gennem floderne i den sydamerikanske regnskov omgivet af indianere eller på hemmelig mission mod tyskerne i det besatte Europa. Her var det stof, som satte fantasien igang og førte os langt væk fra Klatterup. Så meget mere brat var min opvågning den dag, hvor jeg faldt i det mudrede vand og måtte stille hjemme våd fra top til tå.

Robin Hood var den mest populære figur blandt gadens drenge, og hvad var mere naturligt end at døbe træerne og buskene i den vestlige del af Lergravsparken Sherwood Skoven. Andet hed den ikke i min tid i kvarteret, og navnet fandt også udbredelse blandt de voksne. Her legede vi Robin Hood igen og igen. Der blev bygget huler og lavet flitsbuer. Mange penge blev taget fra de rige og givet til de fattige. Det kunne ikke undgås, at det gik en del ud over bevoksningen, men hvad betød det. Det var i en god sags tjeneste, og vi fik afløb for behovet for at lege røvere og soldater. Det er i den alder, man skal have det og ikke, når man kommer i den værnepligtige alder eller senere.

Lige uden for Sherwood Skoven ligger et stort grønt græsareal, den del af Lergravsparken, som først og fremmest var tænkt som bold- og legeplads. Den blev også anvendt meget, men var ikke nær så spændende som skoven. For os var det godt, at Lergravsparken rummede andre muligheder end dem, der var ud tænkt fra arkitekternes side, og især var det et held, at det forslag til udnyttelse af lergraven, som arkitekterne C. Th. Sørensen og Steen Eiler Rasmussen i 1949 havde udarbejdet, ikke nøje blev fulgt. Var det sket, var der ikke blevet levnet megen spillerum for børns udfoldelsesmuligheder. I stedet havde man belemret et arbejderkvarter med et tæmnet og civiliseret parkanlæg, som snarere burde høre hjemme på et landsted eller i en pæn københavnsk forstad.

Da fjernsynet kom til Klatterup i slutningen af 1950'erne, stiftede vi børn bekendtskab med ishockey og indførte straks spillet - naturligvis tilpasset de lokale forhold. Først og fremmest manglede vi isen. Den blev erstattet af gadens asfalt, og skøjterne blev afløst af rulleskøjter. Lige før sammenløbet af Rørkjærsgade og Teglværksgade, ved Strygejernet, spillede vi rulleskøjtehockey. To hold børn sammensat fra det meste af trekanten Rørkjærsgade-Teglværksgade-Rømsgade kæmpede med hjemmelavede stave om en bold. Der gik mange sommereftermiddage og -aftner med det. Og man sov så godt bagefter.

Som oftest i børnerige kvarterer er børnene delt i lejre og kliker. Sådan var det i Klatterup. Drengene fra den nærmeste ende af Rørkjærsgade og også fra Teglværksgade stod sammen mod de rå bøller fra Grønnegade og Manøgade og dem fra den anden ende af Rørkjærsgade. Dem kunne vi ikke med, og vi legede heller ikke med dem - heller ikke efter skoletid. I det øjeblik, man var blevet sig sit kliketilhørsforhold bevidst, var det slut. Der er dem og os. Det indebar ubehageligheder, når man alene mødte nogle af Grønnegaderødderne og de genkendte en. Til og fra skole færdedes vi derfor i smågrupper, for det var nødvendigt at passere det fjendtlige territorium for at komme til og fra skole. Risikoen var som regel størst efter skoletid. Da kunne konfrontationer være planlagt. Smøgen mellem Rørkjærsgade og Grønnegade kunne være så farlig som noget bjergpas at passere. Pludselig kunne det regne med jord og småsten ned over en, fulgt af de senest tillærte skældsord.

En årligt tilbagevendende begivenhed i januar var juletræskrigen mellem de to lejres drenge. Pigerne var holdt uden for dette kampfællesskab. Vi samlede juletræer i takt med, at de blev sat ud efter jul. Derpå tog vi grenene af

og bragte stammerne til bunkeren på hjørnet af Rømsgade og Teglværksgade. Grønnegadedrengene havde hovedkvarter på en ubebygget grund på hjørnet af Grønnegade og Manøgade lige ved Amerikanerhuset. På den plads byggede de en hel palisadeborg af afgrenede juletræer stukket ned i og støttet af sneen. Kampen gjaldt juletræsstavene, som man gerne ville fravriste modstanderne eller i det mindste ødelægge. Juletræsstavene var i nogle uger et magt- og kampobjekt for så lige så hurtigt at miste interessen igen. Uden sne var der ikke noget ved den leg.

Jeg så dagligt den fjendtlige juletræsborg på vej til og fra skole gennem deres territorium. I mit første skoleår foretog jeg oftest den tur med Birthe Hundebøll, genboens jævnaldrende datter, som jeg også gik i klasse med. Det gjorde turen mindre risikabel at være i selskab med hende. Vore forældre fik lov til at gå i den misforståelse, at Birthe og jeg fulgtes til skole, fordi vi stadig var gode legekammerater. Nej, da skoletiden kom, var det stort set slut med at lege med piger eller tøsere, som vi kaldte dem. Der kom nogle år, hvor piger så absolut var af mindre interesse.

Fodbold var kvarterets ubetingede største sportslige interesse. Den greb både drenge og mænd. Vi kunne spille fodbold i en smøge i timevis eller foranstalte gadekampe med f.eks. drenge fra Grundtvigs Allé. Kampene blev afviklet i Lergravsparken, når det rigtigt var alvor. For en del drenge blev interessen drevet så vidt, at de meldte sig ind i en fodboldklub. For de fleste betød det Østerbyens Boldklub (ØB) med træningsbaner nær Mådevej. Selv drev jeg ikke interessen så vidt, men undrede mig over, at mine gode legekammerater Alex og Ove ikke meldte sig ind i EfB. Det var en stor og kendt klub med muligheder for at komme rigtigt ud at spille. Jens Peder spillede der. Jeg forstod ik-

ke den ØB-patriotisme dengang og overså i øvrigt, at det var den nærmeste boldklub.

Det var en begivenhed ud over det sædvanlige, at kvarteret fik sin egen brandstation på hjørnet af Ringen og Darumvej. Med stor forventning imødeså vi alle de røde biler, kranvogne og stigevogne, ankomme til kvarteret. Flere blev inspireret til at ønske Falck-biler i legetøjsstørrelse til fødselsdag. Som noget af det sidste før ibrugtagningen blev brandstationens høje slangetårn rejst i et stykke, et langt træbeklædt jernskelet. En kæmpekran var tilkaldt til dette arbejde, der vist havde samlet, hvad der kunne krybe og gå af børn fra kvarteret plus en hel del voksne. Der var ekstra omsætning i slikbutikken overfor den dag.

Den første tid efter indvielsen i 1957 brugte vi en hel del tid med at stå og vente på, at alarmklokken skulle kime, så der blev udrykning. Især brandbilerne havde interesse. Hvor brændte det altså sjældent i Esbjerg i 1950'erne! Kimede det endelig en sjælden gang, var det som regel en ambulance, der susede af sted. Ingen af os skænkede det en tanke, at udrykningen kunne betyde ulykke eller død for andre. Det hører til barneverdenens afskærmethed. Lyden, farten og farven fascinerede og kunne også få os til at bruge adskillige søndage på at iagttage køretøjerne i detaljer, når de var kørt frem til ære for interesserede beskuere. Efterhånden blev Falck-stationens nærhed en del af hverdagen, og der skulle mere end en enkelt udrykning til for at få os til at spæne i retning af portene. Og ønsket om at blive brandmand veg til fordel for andre livstillinger, skraldemand f.eks. De kørte med sådan nogle spændende små vogne.

Med Falck-stationens bygning forsvandt endnu et område, hvor vi kunne boltre os.

Kun sjældent vovede vi os helt ned til havet. Dels var der forældrenes formaninger mod at

gøre det, dels var der ingen lige vej derned. Med Darumvejs indføring i første halvdel af 1950'erne og den samtidige flytning af Esbjerg Andelsslagteri til området ved siden af Gasværket var Klatterup blevet afskåret fra havet. Det var ikke længere muligt fra boligerne i Teglværksgade at se ud over de grønne enge til havet og Fanø. For de fleste i hvert fald. Engene var væk, og gasværket og slagteriet spærrede for den direkte adgang til stranden, så vi enten måtte op til Exnersgade eller ud til Vinkelvej for at komme derned. Borte var både Grønne-gade og Fynsgade som den lige vej til havet. De ældre kunne fortælle om, at det havde været sådan. Det gjorde afstanden så lang, at det var ud over vor normale aktionsradius, derfor kom vi der kun sjældent. Derude var et stykke af et græsbeklædt dige, nogle enlige robåde, enkelte betonbunkers som rester af Atlantvolden og fæstningen Esbjerg fra Anden Verdenskrig. Og et par små træskure. Her holdt af og til nogle sprittere til.

Der var nok til at fange opmærksomheden og sætte fantasien igang. Især de tyske bunkers havde en magnetisk virkning. Bare man dengang havde vist, at her var en rigtig smuglerkyst, at der i sidste århundrede blev smuglet varer i land her. De skulle undgå tolderens blik i den anden ende af byen. Eller kunne vi bare have fået fortalt, at skibe endnu i 1890'erne ankrede op her ud for Klatterup for at losse eller laste sten, kalksten, kreaturben eller mursten.

I dag er den gamle kystlinie forsvundet. Store opfyldninger har fjernet Klatterup fra havet. Rester af diget står langt inde på land.

Ind i forbrugersamfundet

Et fjernsynsapparat var noget sjældent og tiltrækkende nyt i Teglværksgade, hvad mine forældre kom til at mærke, da de anskaffede et i 1958 eller 59. Den aktuelle anledning var, at

radioen var gået i stykker, hvorfor min far benyttede lejligheden til at foreslå anskaffelsen af et af de nye TV-apparater, da der nu alligevel skulle gøres noget ved elektronikken. Det skulle være en fællesbeslutning, for det var en stor udgift dengang, uforholdsmæssigt meget større end i dag. Min mor sagde efter nogen tøven ja. Hun har næppe følt behovet videre stort, men på den anden side kom de ikke ret meget ud på grund af mig og skifteholdsarbejdet. Nu kunne der komme underholdning ind i stuerne med billeder. Radioen havde hidtil gjort stor fyldest på det område. Aften efter aften fulgte vi radioføljeton'er som Jorden rundt på 80 dage og en krimiserie, hvor morderens ofre alle hed Sonja. Lige som min mor.

TV-apparatet blev købt af en radiotekniker, der var en meget forsigtig mand og ikke rigtig tryk ved denne ny teknik. Derfor vidste han snart ikke, om han ville sælge min far et apparat. Der var en risiko ved det. Måske ville det ikke holde så længe, og der var tale om mange penge, flere tusinde kroner vistnok. I hvert fald et meget stort beløb for en arbejderfamilie. Til sidst gjorde han det alligevel, men han hørte siden flere gange til, hvordan det fungerede. Det blev en stor flot 26 tommers Linnet & Laursen, der gjorde alle betænkeligheder til skamme. Apparatet holdt i 15 år!

Fjernsynet blev fra begyndelsen et tilløbsstykke i gaden. Naboer og genboer kom for at kigge med i et sådant omfang, at mine forældre måtte stoppe tilstrømningen ved om aftenen at sidde med slukket lys bag nedrullede persienner og lade være med at lukke op, når det bankede. Kaffe- og småkageudgifterne blev efterhånden for store med alle de gæster, og så ville de egentlig gerne være lidt sig selv efter arbejdsdagen. Efter et år eller halvandet var der installeret så mange apparater i kvarteret, at bl.a. Pedersens og mine forældre kunne have

deres skærme i fred. Nogen har dog set med en vis misundelse på denne stads, for en aften kom der besøg fra politiet. De ville gerne kontrollere, om vi betalte licens! Min far kunne fremvise kvitteringen. Så var den i orden. Ninne havde ikke villet tillade, at TV-antennen blev sat op på taget. Derfor var den anbragt på loftet under skiffertaget. Det er givetvis dette arrangement med skjult antenne, der har forledt nogen til at tro, at fjernsynet også ville være skjult for licenskontoret.

Familien blev fjernseere med samme urværks regelmæssighed, som vi var radiolyttere. Det var bestemte programmer, der trak: Aktuelt, Horisont, TV-teater og de alt for sjældne spillefilm. Der blev noget hængende fra det alt sammen, såvel begivenheder i den store verden, som navne, udtryk og scener fra fiktionen. Jeg ville gerne have det alt sammen med. Det kunne knibe med at få lov, og skuffelsen kunne være meget stor.

En vinteraften, nærmere bestemt 15. februar 1961, husker jeg særlig godt. Den aften skulle der komme en spændende film om Anden Verdenskrig. Det var Kampen om det tunge vand fra 1948. Der var blevet talt om den i forvejen i opgangen og kvarteret, så forventningerne var skruet i vejret. Til min store skuffelse måtte jeg ikke være oppe og se den. Det ville blive for sent for mig, lød det. Hverken bønnen eller gråd hjalp. Dybt forurettet lå jeg vågen i sengen og lyttede til fjernsynet i stuen ved siden af. Det skete så nær ved, og alligevel kunne jeg ikke være med. Glemte det ikke.

Til gengæld fik jeg bl.a. lov til at se filmen om forberedelsen og gennemførelsen af angrebet på Mörne-dæmningen i 1943. Billederne specielt af bomberne, der smutter hen over vandet mod dæmningen, dæmningen, der bryder sammen og flodbølgen, der tog, huse, biler, træer og tog med sig, brændte sig fast i min

bevisthed. Scenerne er siden flere gange kommet igen i drømme.

Filmene om Anden Verdenskrig - dokumentariske eller ej - udviklede en interesse for den nære fortid. Og Gendarmen havde været med⁶.

En anden af de varigere forbrugsgoder, der blev råd til ved samme tid, var det eldrevne køleskab til afløsning af isskabet. Også det var en større investering - ja et køleskab, som det mine forældre købte, kostede vel i kroner lige så meget, som det gør i dag! Vel at mærke, når man lader inflationen ude af betragtning. Med køleskabets fremtrængen ophørte det ugentlige besøg af ismanden, der med sin hestetrukne vogn bragte isblokke til snart sagt alle husstande. Til den faste trafik hørte ligeledes mælkevognen, også hestetrukket og med en ældre kusk. Han måtte give op før 1960. Dermed forsvandt den karakteristiske raslen af de mange mælkeflasker i jernrammer.

Der blev ikke handlet i flæng hos Teglværks-gades to købmænd og to slagtere. Man holdt sig til en købmand og en slagter, hvis man ville have den bedste service og bog. Selv om købmand Rødgård Jessen (aldrig kaldt andet end Rødgård) på hjørnet af Rømhøgade og Teglværksgade lå nærmest, foregik de fleste af vore indkøb længere nede af gaden hos købmand Christensen. Der havde vi bog. Når der blev betalt på bogen ved ugens afslutning, sørgede jeg gerne for at komme med. Det kunne hænde, at Christensen, en ældre tyndhåret herre, gav lidt slik. Købmandsbutikken virkede gammeldags indrettet allerede dengang med sine træeoler med skuffer, hvorfra alt muligt blev taget frem og vejret eller målt. Det tog tid. I butikken var der meget trangt og værre blev det, da Christensen søgte at følge med tiden. Fornyetser med en køledisk og tilløb til selvbetjening passede ikke til stedet. Duften af gammel køb-

mandsbutik hang ved forretningen lige til den lukkede engang i 1960'erne.

Rørkjærsgade 3, nabo til købmand Christensen, rummede slagter Nissens forretning, let kendelig på facadens hvide fliser i stueetagen omkring udstillingsvinduerne. Den slags var smart i en periode for at gøre opmærksom på ens forretning. Kønt var det ikke. Neonreklamerne havde endnu ikke vundet frem, og de ville ikke have gjort det bedre. Der var forholdsvis rummeligt, hvilket bl.a. skyldtes at Nissen havde slået to mindre forretninger sammen. Hos Nissen scorede man gerne en pølse, når man som barn var med på indkøb. Det glemte man ikke, når pølsen var en sjælden luksus. Nissen ydede den service at opbevare slagtervarer for kunderne fra lørdag til søndag formiddag i sin køler. Så holdt de bedre. Den trafik hørte op med installeringen af køleskabe i hjemmene.

Hvor Teglværksgade og Rørkjærsgade mødtes, havde der i mange år været et indkøbshjørne. Christensen og Nissen var de sidste efterfølgere for butikspionererne fra 1890'erne. Der var tomt ved 1970.

Anskaffelsen af køleskab ændrede i sig selv ikke meget i madvanerne. Vi blev ved med at købe friskslagtede høns fra hønseriet i Manøgade, et hvidkalket hus bagerst i en have, hvortil man kom ad en sti med store hønsegårde på begge sider. Den tur mellem hønsetråden syntes jeg altid var så trist. Vi gik altid derfra med en kold hønsekrop. For kort tid siden havde det været et levende væsen pikkende rundt mellem de andre høns. Brød mig ikke om det. Der lærte jeg, at høns ikke bare som føde er dybfrosne pakker, der fiskes op af køledisken i supermarkedet.

Motoriseringen af kvarterets indbyggere tog fart gennem anden halvdel af 1950'erne. Min far havde medbragt en motorcykel i ægteska-

På familiens motorcykel foran porten ved Teglværksgade 26. Forfatteren sidder efter det gængse kønsrollemønster ved rattet med lege- og legekammeraten Birthe Hundebøl på bagsædet. Ca. 1956. Foto: Privat eje.

bet, en sort NSU, som hele familien kunne være på, mens jeg var lille. Mine forældre var alene på kroferie på den en gang, men i øvrigt blev den kun brugt til ture i Esbjerg og til Læborg. Den var ikke børnevenlig, og snart kunne vi ikke være på den alle tre. Selve maskinen gjorde indtryk, derimod husker jeg ingen køreture på den. Det var vist ikke noget, selv om jeg er fotograferet flere gange som motorcyklist. Motorcyklen blev solgt i 1958, og der kom ikke et andet motorkøretøj i stedet. En bil kunne være prioriteret og anskaffet efter en tids opsparing, men mine forældre stilede endnu højere. Hellere en bedre bolig end en bil. Trans-

portbehovet var desuden stort set klaret fra 1958 på anden vis. Min far blev nemlig lastbilchauffør det år.

Den prioritering betød, at jeg måtte se med misundelse på de legekammerater, hvis familie investerede i bil, ikke mindst når de drog af sted på campingferie. Det måtte være meningen med at få bil at komme ud at se noget. Trangen til det var stærk op mod 1961. Husker min første køretur i naboens, familien Troelssens, nyanskaffede Folkevogn, selv om det kun var ganske kort. Nogle gange lånte mine forældre en bil af andre, så vi kunne komme på tur. Murer Hans Termansen havde en Opel, som

han hagede om og polerede på hver weekend. Det var en tillidskerklæring af de store, når han overlod os sit kære transportmiddel for en dag eller en weekend.

Vi var en enkelt gang på ferie med tog til København. Boede hos familie. Hans og Mie. Turen var ikke videre vellykket, bl.a. på grund af familieopholdet, og jeg var ikke imponeret over hverken at komme i Tivoli, Danmarks Akvarium eller Zoologisk Have. Det var alene et spørgsmål om, at min alder for den ferie ikke var den rigtige. Senere drømte jeg om at komme til at se de seværdigheder igen. Udenlandsrejser kom ikke på tale. Der blev ellers talt om charterrejser i kvarteret. Nogle prøvede at tage med Tjæreborg-præsten til Spanien. De kom hjem med stor begejstring og var noget særligt efter det. Familien Troelsen dampede af i Folkevogn til Tyskland og camperede. De kunne bare.

Jeg drømte ikke om at få eget værelse. Det var der ikke andre børn, der havde. Var der børneværelse, var de flere om det. Befandt mig godt i den lille lejlighed, men min forældre var på udkig efter noget bedre. Vi boede i den side af Teglværksgade med de ældre og dårligere ejendomme med udsigt til de nyere og bedre. Det var derfor ikke sært, at far søgte at komme til at overtage en nyere og større lejlighed i nr. 15 lige overfor i 1958, da beboerne flyttede. Den gik bare ikke. Lejligheden var lovet væk til familien Lassen. Far kom forgæves.

Der blev ikke kigget skævt til de nye beboere af den grund. Tværtimod fik mine forældre i nytillflytterne nogle af deres bedste venner og jeg mine nærmeste legekammerater. Familien bestod nemlig af et forældrepar med tre drenge, hvoraf de to, Ralf og Peter, var på omtrent min alder.

Vore forældre holdt en del spontane abefester med hinanden, hvor den eneste musik

forekommer mig at have været Schwarz und Kaffe Braun. I hvert fald var den plade på igen og igen hos Tove og Georg Lassen. Der var aldrig mangel på stærke drikke. Georg var ganske vist tolder på havnen, men de stærke drikke blev om nødvendigt købt efter lukketid hos en af købmændene eller ved Bro-Peter i Storegade, hvis ikke der var handlet nok ind, mens tid var. For mig betød det, at jeg fik mine forældre at se udfolde sig mere end tidligere. Det var anderledes, mindre trykket end i familiens kreds. Fra Lassens stuevinduer kunne de kigge lige over og ned til vore vinduer. Adskillige gange blev jeg lagt i seng med den besked, at far og mor gik over til Lassens, og var der noget, så skulle jeg bare tænde lyset i soveværelset. Så ville en af dem komme over. Jeg prøvede nogle gange for princippets skyld at tænde lyset. Enten blev det slet ikke opdaget eller der kunne gå timer. Som regel slukkede jeg selv igen. Jeg vidste jo, hvor de var, og var glad over, at de mørede sig.

Med Lassens kom vi på det første rigtige sommerhusbesøg. Det var i Ådalen mellem Sædding og Hjerting. Dengang var det helt uden for byen efter mine begreber. Og det var en gevaldig luksus med et sådant rigtigt fritidshus i sten. Gulpudset. Efter dagens standard er det slet ikke noget at tale om, men dengang var det endnu for de få. Georgs mor var ejer af huset, der bar navnet Farmen. Besøg på Farmen kom til at stå som en begivenhed. Den fælles madlavning. Kartofler og grønt fra grunden. Generationerne samledes om bordet, og vi spiste mange sammen. Nød det og udeluften. Tove og Georg købte snart deres eget lille sommerhus af træ i nærheden. Der var to huse at løbe imellem. For dem blev det begyndelsen til en fastere etablering i Hjerting.

Erling Juhl: »Strygejernet«. Stemning fanget i 1960'erne, hvor Teglværksgade og Rørkjærgade endnu mødtes.

Kvarterets personligheder

I Manøgade boede en af kvarterets personligheder eller originaler. Hun kaldtes Røde Emma, men havde rigtignok ikke noget at gøre med den revolutionære Emma Goldman, som ingen der omkring vist havde hørt om. Når Emma blev kaldt rød, var det ikke på grund af politiske anskuelser, men hendes ildrøde lange hår, der gjorde hen let genkendelig, mens hun blev kendt for sin livsførelse. En kombination der gør det stof, personligheder laves af lokalt. Pressen øvede ingen indflydelse, hun optrådte

kun sjældent i medierne, da gerne under politirapporten, men det var den folkelige snakken, som sikrede hendes berømmelse. Hendes rigtige navn var Emma Charlotte Mathilde Hansen. Det fulde navn blev kun brugt i retten.

Emma boede i 1950'erne på en ubebygget, vildtvoksende grund nr. 16-18. Her havde hun etableret en hel lille nybyggerkoloni bestående af tre beboelsesvogne og to særskilte simple træhytter. Træhytterne var lejet ud, naturligvis, og den ene hytte bestod kun af et rum. Beboelsesvognene var sat sammen i forlængelse af

hinanden i et funktionelt arrangement. Endvidere var tilføjet nogle træbygninger, så der blev en 4-værelses villa på 46 m² til Emma og hendes samlever. Hun forstod at gøre sig det praktisk på den vis. Beboelsesvognen var en livsform for hende. Siden 1930'erne havde hun boet på den måde i kvarteret, først på Bavnehøj, siden i Gasværksgade. Sidste station blev Manøgade.

Røde Emma havde været syerske i sine yngre dage, men drev tillige megen selskabelighed. Hun og et par andre piger fra kvarteret tog imod herrebesøg i vognene. Blev der fortalt. I min tid var hun blevet så gammel, at den trafik var taget af. Hun var omhyggelig med sig selv, men temmelig læderet bl.a. i ansigtet efter talrige slagsmål på byens værtshuse. Næsten lige så talrige var de gange, hun havde været i retten. Der gik hun ikke af vejen for at sige du til dommeren. For du sagde hun til alle, også byens rigtige damer, hvortil en af disse engang skal have svaret, at de ikke var du's. »Jamen, vi sad da sammen i Frøslev«, svarede Røde Emma igen, og den pågældende dame klappede i. Røde Emma havde siddet i Frøslev-lejren under den tyske besættelse. Dog ikke for modstandsaktivitet, men for løssagtighed! Hun var indsat i lejren af tyskerne som asocial. Det hindrede ikke, at hun fik dette skudsmål af en medfange: »Hun var en god kammerat, der kunne klare ting, vi fandt svære«⁷.

Røde Emma skrædede og røg cigarer, som de fleste i kvarteret. Det sidste blot i så umådeholden målestok, at man ind imellem fristedes til at tro, at der var ild i hendes vognpark, når røgen drev fra både vinduer og skorstene og lagde sig over det høje græs og brombærrankerne. Historierne om hende er mange. De blev næret af hendes udseende, livsførelse og af, at hun vist var sigøjner. Lidt af en heks var hun til sidst i folkemunde. Hun kunne gøre uhyggelige ting - fortaltes det - især mod børn. Det var om at

passe på og gå på den anden side af gaden, når man skulle igennem Manøgade. Alligevel var der noget dragende ved beboelsesvognene. De nærede fantasien. Der var noget nybyggerstemning ved det sted, som var det Esbjerg i en fjern fortid, da byen blev til.

Kommunen satte en stopper for det liv på det sted i 1962, da vognene blev fjernet.

Kvarteret havde sin permanente og anerkendte spritter, kejser Wilhelm - intet mindre kunne gøre det. Han boede i et skur ved stranden og kom nødigt op i gaderne, da det så var sikkert, at han fik et halehæng af drillende unger efter sig. Kejser Wilhelm klarede sig bl.a. ved at samle ting fra til genbrug på lossepladsen bag Esbjerg Teglværk. Turen gik derfra til produkthandleren i Exnersgade, men mønt på lommen derfra til en af købmændene og så ud til kysten igen med flasken. Hans liv endte i flammer. En nat gik der ild i hans leje af avispir, mens han sov rusen ud. Alt brændte, og næste dag var der næsten kun hans aske tilbage.

Originalerne fandtes i alle de repræsenterede samfundslag. Det er gamle Hundebøll fra Teglværksgade 17 et godt bevis for. Han var flyttet til gaden i 1946 og overtog et hus med butik. I butikken havde hidtil været en grønthandel, men nu skulle der åbnes noget for kvarteret - ja for byen - så usædvanligt som en antikvarboghandel, Østerbros Bogantikvariat. Det burde være nok til at indskrive ham i særlingenes rækker. At åbne en antikvarboghandel i et udpræget arbejderkvarter, hvor han næppe kunne regne med større omsætning, heller ikke om han havde lagt sortimentet an på socialdemokratiske kampskrifter. Og det lå ham fjernt. Det var en rigtig antikvarboghandel, ingen tvivl om det. Der var ikke tale om salg af kiosklitteratur og tredierangs kriminalromaner, som kunne byttes igen efter læsningen. Heller ikke

var der pornografi under disken. Forklaringen på dette fænomen var, at Hundebøll havde trukket sig tilbage efter en årrække som mejeribestyrer og havde penge nok til sit otium. Boghandelen var nærmest en hobby for ham, tilmed kunne han tjene lidt penge på den og komme i kontakt med folk.

Jeg stod tit og kiggede ind ad vinduet til hans forretning. Der blev min skæbne afgjort. Fascineredes af bøgernes verden, de indbundne værker eller de spraglede omslag. Der var skrevet om meget mere end jeg havde troet. Købte aldrig noget hos ham. Gloede bare om der skulle være kommet noget nyt i vinduet. Kom kun et par enkelte gange i butikken for at sælge mine gamle Anders And-blade for 10 øre stykket. Den trafik nedlod han sig til. Det må have kunnet betale sig. Ved de lejligheder havde jeg min mor med, da han var kendt som en gnier og småfusser ud over det sædvanlige - den lokale onkel Joachim. Kunne han komme af sted med det, snød han gerne for betalingen af et blad eller to. Var min mor med, var det vanskeligere for ham at påstå, at der kun var 18 og ikke 20 hefter, selv om jeg havde talt dem adskillige gange og vidste, at der var 20. Han var skrupelløs, og det betød ikke det mindste, at jeg var hans barnebarns bedste legekammerat. 10 øre vundet var 10 øres ekstra fortjeneste. Den verden forstod han.

Sin egen familie behandlede han på tilsvarende vis. En søn og svigerdatter boede i lejligheden oven på forretningen. En dag fik han i boghandelen tilbudt at købe en samovar. De stod som pynt i mange hjem i de år. »Et øjeblik«, sagde Hundebøll, og gik ovenpå til svigerdatteren og spurgte, om hun var interesseret i at købe en samovar. Det var hun, og der blev opnået enighed om prisen, og handelen kom i stand. For sin umage som mellemhandler krævede Hundebøll efterfølgende to kro-

ner af svigerdatteren. Vi havde onkel Joachim i vor midte. Han havde ombyttet Andeby med Klatterup, og småligheden og griskheden var blevet på niveau derefter.

Kvarteret havde flere kiggere, som alle har det. Kvinder og mænd hvis hovedbeskæftigelse er at iagttage andres gøren og laden i stedet for at leve livet selv. En af dem var fru J., der boede dør om dør med familien Lassen. Fru J. var hjemmegående husmor med et par drenge omtrent på min alder. Hun var den mest nysgerrige kvinde i kvarteret. Hun kiggede og kiggede. Enten fra sine vinduer med de blå persienner eller ud ad brevsprækken! Hun var i kontakt med omgivelserne ved at glo, ikke ved at tale med folk. Fra sin post bag persienerne kunne hun overskue det meste af vor lejlighed. Vi var nødt til at trække vore persienner ned, når fru J.s nysgerrighed ikke skulle stilles. Ved festlige lejligheder blev de til gengæld trukket op, så hun kunne være med. Det manglede bare og udviklede sig til en talemåde. Der blev skålet mod fru J.s vinduer. Havde der været fest hos Lassens, kunne Georg, den store mand, godt komme i tanke om at lægge sig på knæ og råbe ind ad fru J.s brevkasse: »Vi går der og der hen nu. Så var den ret høj«.

Mindre fornøjeligt var det, at fru Lassen som ung husmor følte sig trykket af denne overvågning og kunne ligge vågen om natten med spekulationer, om hun nu gjorde alting godt nok, så der ikke blev snakket i kvarteret.

25 øre pr. tur

Det er indlysende, at kvarteret ikke kun har rummet blomsten af den danske arbejderklasse, og at alt heller ikke var social harmoni. Her må gøres indrømmelser til klassekampsforskerne. Problemerne indskrænkede sig ikke til, at en og anden fik en rude knust under boldspil. Røde Emma havde besøg af mænd, og hun var

ikke ene om den forretning. Andre piger havde været og var installeret i havehusene og modtog besøg mod betaling. I Grønnegade hang i årevis i vinduet til en stuelejlighed et skilt med påskriften »25 øre pr. tur«. Det var længe før min tid, tilbage i 1930'erne, hvad alerede prislejet i høj grad indikerer⁸. Piger blev uønsket gravide og nøjedes ikke med diskret ophold, men gik måske til kvaksalveren i lejligheden over Nissens slagterforretning, indtil hun blev afsløret og arresteret under stor mediebevågenhed i 1940'erne.

Frihedskæmperen fandt ly i kvarteret. En af dem var Thue, der en tid havde logi på Willemoes Teglværk⁹. »Tyskerpiger« og formodede landsforrædere husede kvarteret også. Et medlemskab af DNSAP var nok til at komme i sidst-

nævnte bås. Adskillige blev afhentet på adresser i kvarteret i majdagene 1945, men det synes ikke at have været i større omfang end i andre bydele. På nuværende tidspunkt mangler der undersøgelser, der kan vise, om det ret homogene arbejderkvarter egentligt var mere socialt belastet end andre kvarterer. Det er tænkeligt, men ikke aldeles sikkert. Andre bydele rummede i 1950'erne også en stor, ringe boligmasse med lave huslejer, der tiltrak grupper, som kunne bære på flere sociale problemer end andre.

Der blev drukket, festet og nydt de erotiske glæder såvel ægteskabeligt som ved sidespring. Kvinder fik tæv og uddelte selv blå øjne. Anderledes end i andre kvarterer? Næppe.

Arbejderkvarter - arbejderkultur?

Klatterup var ubetinget et udpræget arbejderkvarter, og måske det mest homogene og største i hele Esbjerg. Det satte sine spor. Dog ikke lige som arbejderbevægelses- og arbejderkulturforskere har forestillet sig det. Der må have været noget i vejen med arbejderne i Klatterup. De opførte sig ikke efter »forholdene«, som den har taget sig ud fra de akademiske skrivelser. Måske fordi de var så langt væk fra, hvor det hele foregår, helt derovre i Vestjylland, hvor de ikke har fattet, hvordan »rigtige« arbejdere skal være. Helt ude i den yderste periferi. Eller måske skyldtes det, at de manglede at tilegne sig de færdigheder, som er blevet forventet. De kan have været en kende bagud, de manglede den romantiserede arbejderbevidsthed, der henter sine forestillinger fra marxismens klassikere for mere end 100 år siden og fra sovjetisk propagandalitteratur.

Fagbevægelsen var ikke Klatterups beboeres alfa og omega og udgangspunkt for det sociale og politiske liv. De fleste var medlem af en fagforening, men så betød den i øvrigt ikke ret meget. Det vrimlede ikke med aktive fagforenings-

Esbjerg Avis

Albrød 48 Svangerskab og drev storstilet Konsulentvirksomhed

Den uhyggelige Fosterfordrivelses-Affære i Esbjerg antaget stort Omfang

Afhøringerne af den esbjergenske Husholderske Johanne Marie Harbeck, Rørkjærsgade 3, er nu afsluttet og har bragt for Dagen, at den uhyggelige Fosterfordrivelses-Affære er af et usædvanligt stort Omfang, idet hun foruden at have tilstået sig skyldig i Svangerskabsafbrudelse i ikke mindre end 48 Tilfælde har erkendt at have drevet en udsædskt Konsulentvirksomhed og derigennem bistaaet utallige Kvinder med »Raad« og Anvisninger.

For Svangerskabsafbrudelse, som er foretaget under meget uhyggelige Forhold, og som kun ved et Mirakel ikke

har medført Dødsfald eller livlige Lesioner af de behændede Kvinder, har Fru Harbeck modtaget op til 70 Nr. i enkelte Tilfælde har hun udført 2000 Operationer gratis, og i andre har hun saaset Betaling i Form af Kjoier o. l.

Hun har forklaret, at selv to Gange for Aar tilbage havde saaset foretaget Svangerskabsafbrudelse, og da hun trede Gang skulde have foretaget en saadan, udførte hun den paa sig selv, idet hun nu mente at have lært Metoden. Dette blev Indledningen til hendes omfattende Virksomhed.

Politiets er nu gaaet i Gang med at afhøre de mange Kvinder, der har bistaaet hende i Virksomheden, og i ved at stille Leiligheder til Raadighed for Operationerne, og de mange Kvinder, der har saaset afbrudt deres Svangerskabet, og Fru Harbeck selv saaset efter hendes Anvisninger.

»Albrød svangerskab og drev storstilet konsulentvirksomhed... Fru Harbecks virksomhed i Rørkjærsgade 3 var år efter et samtaleemne i kvarteret. »Vær du glad for, at du ikke endte hos fru Harbeck«, kunne det lyde, når mødre skulle sætte skræk i livet på uartige unger. Esbjerg Avis.

Teglværksgade i sne. Kanin-Hans' gamle lastvogn - en af gaden meget få biler - holder ud for nr. 15. Ca. 1956. Foto: Privat eje.

og tillidsfolk, som var parate til at kalde folk på barrikaderne. Der boede fagforeningspamper på det laveste niveau i kvarteret, men de var hurtigt peget ud. Arbejdskammerater og naboer blev hurtigt trætte af dem, når de lirede dikterede paroler ovenfra igen og igen. Fagbevægelsen var forlængst blevet et system, man ingen indflydelse havde på, men modtog pålæg og ordrer fra. Overenskomster blev afsluttet, og så optrådte de lokale tillidsfolk i rollen som politimænd, der skulle sørge for, at aftalerne blev overholdt. Ikke noget med egetinitiativ, så det kom ud af kontrol. Der blev ikke næret store forhåbninger eller var nogen som helst entusiasme i forhold til fagbevægelsen. Arbejderne i Klatterup var realistiske, belært af erfaringerne og det daglige slæb. Det socialiserer at skulle klare at sørge for alt selv. Så må man skære af på

drømme og fordringer til, at alt kan være anderledes. Det var i tiden før, den store formynderiske socialstat rigtigt havde udfoldet sig med alle sine tilbud. Man kunne stadig få lov til at være fattig uden kontrol og overvågning. Endnu var skiftende sagsbehandlere ikke et problem. Det gav en anden bevidsthed.

Men fagforeningerne skulle være der. Der kunne tales om, hvad de havde gjort for arbejderne engang. Nogle af de ældre kunne huske det. Nu organiserede fagforeningerne en årlig juletræs- eller fastelavnsfest. Det var meget godt, mest for børnene. Man skulle også i kontakt med fagforeningen, hvis man gik hen og blev arbejdsløs. Så mødte man op på fagforeningskontoret hver dag for at stemple. Det var meget vigtigt. Fagforeningen var rutine og vane, som det var at stemple. Derimod var det ik-

ke en fast tradition at gå til 1. majmøder. Klat-terup var ikke affolket på arbejdernes kamp-dag. Tværtimod var der mere liv end ellers. Det gav en ekstra fridag at tilbringe i haver og bag-gårde. Og fritid var der ikke for meget af. Ar-bejdsugen var stadig på seks dag. Der skulle ar-bejdes i 48 timer.

Den politiske indstilling i kvarteret var nok overvejende socialdemokratisk. Det er svært at sige med sikkerhed, for der blev ikke talt så me-get politik. Atter et punkt, hvor disse arbejdere skuffer. Enkelte personer var kendt for deres politiske engagement, f.eks. de meget få aktive kommunister, men allerede dermed kunne en samtale gøres overflødig. Man vidste, hvad de ville sige, havde hørt det hele før, ligesom fra fagforeningspamperne. Så også kommunisterne undlod at tale om politik hele tiden, at gøre sit liv til paroler havde været ensbetydende med isolering i et kvarter af denne karakter. Det var jo ikke længere førstegenerationsarbejdere, der var tale om. Mange familier havde bo-et her i to og nogle i tre generationer. Kvarteret var ikke under konstant oprud og fremmed-gjort af voldsomme til- og fraflytninger. Deres liv foregik i kendte rammer og med forudsige-lige relationer. Mange havde familiære relatio-ner. Familien Hansen i nr. 26 var ingen undta-gelse. Klat-terup var som en enklave, en landsby, hvor man vidste det meste om hinanden. På godt og ondt. Samfundsomstyrtere og sociale reformatorer ville i et sådant provinsielt arbej-dermiljø være blevet peget ud med det samme og isoleret. De hørte ikke til. Vi ved nok, hvad det drejer sig om her. Det skal vi ikke have for-talt af andre, ville straks og ubevidst være reak-tionen.

Tobakken var kendt som en socialdemokra-tisk højborg tilbage fra 1920'erne og 30'erne, men der blev ikke spurgt efter partibøger og uddelt partipropaganda blandt arbejderne. I

forbindelse med valg og overenskomstafslut-ninger kunne der komme en fagforeningsdele-gation til fabrikken for at orientere om resulta-ter og perspektiver. Det var det hele. Sociale ar-rangementer i arbejdernes fællesklub omfatte-de ikke partiagation.

Politisk ekstremisme havde dårlige vilkår i Klat-terup. Nazismen fandt ikke klangbund, da den bød sig til. Hverken før eller under den tys-ke besættelse. Selvfølgelig fik enkelte sig et medlemskort hos DNSAP. Således en gartner, der boede skråt over for os i Teglværksgade, men dette politiske fejltrin, som oven i købet kunne slås efter i det illegalt udgivne Bovrup-Kartotek fra 1946, kom ikke familien til last. Vi hørte end ikke om det. Han var ikke peget ud og isoleret som nazist. Når familien alligevel forekom isoleret, har det været selvalgt.

Tyskerne og nazismen var stadig stærke fjen-debiller hen i 1950'erne. I film og især i teg-neserier stiftede vi unge bekendtskab med dis-se fænomener. Tyskerne var aggressive nazister og angreb altid med et »Verdamnte Englän-der«. for til sidst at dø med et »Ahhh« på læ-berne. En eftermiddag legede jeg med en et par år ældre dreng, Hans, i hans forældres hus i Rørkjærsgade. Han var alene hjemme, så vi kunne frit færdes ude og inde og rode i gamle sager. For at dupere mig trak Hans forskellige af sin fars gamle effekter frem, bl.a. et rigtigt hagekorsflag fra tyskertiden. Det skulle faderen været kommet til i sin egenskab af modstands-mand. Jeg var duperet over flaget, selv om jeg kunne fortælle, at min morfar skam også havde været en rigtig frihedskæmper. Enden på den-ne konkurrence om at have de største aktier i modstandskampen blev, at vi lod hagekorsfla-get gå til tops i familiens flagstang. Efter at ha-ve løst de tekniske problemer med at få flagli-nen på plads, vejede hagekorset påny over Klat-terup. Det så ganske flot ud, syntes vi, og det var

heller ikke af vejen, at denne flagning fremkaldte en del opmærksomhed. Gennem hækken så vi en forbicyklende mand tabe underkæben ved det syn, der mødte ham over hækken. Det var så vellykket, at vi lod flaget hænge, til Hans' forældre kom fra arbejde. Det skulle vi ikke have gjort. Af en eller anden grund havde de ingen forståelse for, at vi luftede dette gamle krigsbytte. Reaktionen var hårdhændet. Jeg var gået hjem på det tidspunkt, men det fremgik senere indirekte, at Hans havde fået en omgang klø for det passerede. Hagekorset kom ikke til at blafre over Klatterup igen med vores hjælp.

Arbejderfamilierne i Klatterup ville være blevet overraskede, hvis de fik at vide, at de havde ført kulturkamp. Hvis anstrengelserne for at få en menneskeværdig tilværelse ud af livet som arbejder samtidig skulle indebære, at de dannede en egen kultur og søgte at skærme den mod borgerlig kulturel påvirkning, er vi i fantasiens verden. Der må tages udgangspunkt i forudsætningerne for kulturel udfoldelse. Det handler om overskud, menneskelige, tidsmæssige, materielle. Stuerne i Klatterup bugnede ikke med hverken socialismens klassikere eller verdenslitteraturen. Der var ret langt mellem bøgerne. De fandtes i de færreste hjem. I almindelighed var der ikke ret meget brug for dem, og heller ikke tid til dem. Tiden blev brugt på familien, på hjemmet, på hus og have eller kolonihave.

Radioavisen, den daglige avis, snak på arbejdspladsen orienterede om omverdenen. Klædedragt og omgangsformer var mere præget af kvarterets stil end af sidste nyt fra de københavnske bladhouse, selv om den kulørte ugepresse blev konsumeret i hjemmene. Gjorde en i kvarteret sig bemærket ved anderledes påklædning, blev det omtalt. Der var f.eks. Norma fra nr. 15, som forlængst var flyttet hjemmefra,

men af og til kom på besøg med sin mand Reginald Mørk i en amerikansk vogn. Han havde en virksomhed på havnen (fiskepulp). Blev der først fest, vidste Norma hvordan man gik til den. Der kunne godt ryge en rude, og var hun i det humør, kunne hun godt vise sine yndigheder frem. Hun havde en datter, der også kunne slå til den. Det hændte, at fru Hansen, Norma og datteren sammen gik på restaurant og morede sig. Blev der fortalt.

Norma var hejret ud i et udstyr uden lige i Teglværksgade, en sky af parfumeduft stod omkring hende, og hun var godt smurt ind i krigsmaling. Håret var langt og farvet helt sort, røde negle, rød mund. Hun havde tabt sin kulturkamp og var gået over til de borgerlige - på en billig måde. Og hun dannede ikke mode eller forbillede for andre. Atter vil jeg henholde mig til den realisme, som det daglige slæb giver. Man vidste godt, hvad man kunne tillade sig, også når man en sjælden gang slog til søren. Der var grænser.

Arbejderkultur er bl.a. blevet defineret som arbejderklassens bestræbelser på at skabe selvstændige institutioner og udtryksformer, som kan samle og formulere klassens erfaringer, interesser og målsætning. Eller er udvidet til at omfatte livs- og samværsformer og organisationsmåder udsprunget af arbejderklassens stilling i samfundet. Forstået som det førstnævnte har jeg kun mødt arbejderkultur i Klatterup hos gamle organiserede socialdemokratiske arbejdere. For dem var der nogle erfaringer og interesser formuleret af Socialdemokratiet i deres ungdom under 1930'ernes krise. De erfaringer forlod dem ikke, og de kunne stadigvæk anvende udtryk fra dengang om kapitalen og kapitalejerne m.m., som 1950'ernes unge socialdemokrater ikke ville slynge om sig med. Nu var den terminologi blevet forbundet med DKP.

Skal arbejderkultur forstås i den sidste form - den udvidede - er den for mig at se udvandet noget nær ad absurdum. Den vil i hvert fald være svært at udskille og efterspore i et miljø som Klatterups. Den arbejderklasse, der var tale om, var jo ikke nogen homogen masse: Der var unge og gamle, faglærte og ufaglærte, gifte og ugifte, der var førstegenerationsarbejdere og nogle med en længere tradition, der var til- og fraflyttere, der var småhandlende og lavt placerede funktionærer, der i henseende til social status nok lader sig udskille teoretisk, men som på grund af det fælles miljø og kvarter ikke havde andre omgangsformer end de egentlige arbejdere. I Klatterup må vi regne lige så meget med de fælles miljøer omkring bolig og fritid, som med arbejdsituationen, når vi skal efterspore en kultur. Og der bliver ingen specifik arbejderkultur, og den kan slet ikke alene bestemmes ud fra arbejdernes placering i produktionen.

I 1950'erne har den periode af dansk arbejderbevægelses historie forlængst været ovre, hvor der var basis for en modkulturel afgrænsning af en arbejderkultur, og det var ikke kun i en vestjysk provinsby som Esbjerg. I et gammelt arbejderkvarter som Klatterup var det svært at få øje på rester af en tidligere arbejderkultur selv forstået i bredeste forstand. Omgangsformer og adfærdsmønstre adskilte sig ikke iøjnefaldende fra byens øvrige borgeres, når der ses bort fra det bedre borgerskab. Om man var funktionær ved en butikshandlende eller arbejderske på tobakken gjorde ikke de store skel.

Livet i Klatterup var meget lidt skriftliggjort, når lejlighedssangene undtages, og de var heller ikke præget specielt af arbejdernes samfundserfaringer i den idealistiske forstand, som en senere tids forskere gerne havde set dem. Men præget af samfundserfaringer var de lige præcis. De drejede sig bare ikke først og frem-

mest om klassekamp og socialistiske paroler. Med den målestok kan Klatterup godt afskrives som hjemsted for en arbejderkultur. Der var andre interesser, erfaringer og målsætninger, man samledes om og formulerede. Noget langt mere konkret og jordnært hentet ud af dagligdagen på arbejdspladsen og i kvarteret. Det var en blanding af sjove hændelser, historier med en pointe, enkeltpersoners særheder (som f.eks. Røde Emma) og så arbejdsplads-historierne. Disse historier drejede sig ofte om en vanskelig arbejdsproces og dens løsning, særlinge blandt arbejderne, fælles drukture, uoverensstemmelser imellem arbejderne, dovne kolleger, dårligt vejr under et byggeri, genstridigt materiel, en urimelig arbejdsgiver, hvordan man havde indhentet tabt tid for at holde en akkord osv.

På et område var der i høj grad tale om arbejdererfaringer, nemlig omkring arbejdsprocessen. Det var helt tydeligt, at de ældre havde en masse erfaringer i, hvordan mange også vanskelige og specielle arbejdsopgaver skulle løses og gav disse videre til de yngre enten under arbejdet eller måske ved en snak i skuret, i haven, i porten i et fælles lag efter arbejdstid. Typisk var det også de ældre arbejdere, der blev sjakledere på grund af deres erfaringer og tillærte kvalifikationer og ikke på grund af deres særlige autoritet eller loyalitet over for arbejdsgiveren. De folk forstod også at læse kort og tegninger, selv om de var uden nogen papiruddannelse.

Kom arbejderne i Klatterup i kontakt med en udefrakommende arbejderkultur? Kun hvis den socialdemokratiske presse og fagbevægelsens medlemstidsskrifter opfattes som bærere heraf. Bøger og tidsskrifter ejede man ellers ikke og læste dem heller ikke meget. Når man læste, behøvede det langtfra at være proletarforfattere eller andre, der opsummerede eller

gav et bud på, hvordan arbejderklassens liv kunne være. Det vidste man jo godt.

Manglede Klatterup et kulturelt netværk? Nej, for at mangle noget skal man vide, at man mangler det, og der var ikke tale om noget savn. Kun i den meget ydmyge forstand, der i det foregående er omtalt, var der et kulturelt netværk. Det sociale netværk gennem familie, bolig, naboer og arbejdsplads var til gengæld større. Langt større end det kan opvises i de fleste parcelhuskvarterer i dag. I Klatterup var der ingen til at slå andre i hovedet med deres større dannelse, højere status, flere penge, til at vigte sig eller gøre sig bedre end andre. I kvarteret var man både kulturelt og socialt ret lige, så det kunne ikke lære kvarterets børn, at der var forskel på høj og lav i byen og i samfundet, at der var en størrelse som højere eller lavere social status i samfundshierarkiet at tage i betragtning. En af de erfaringer kvarterets unge havde til gode, når de for alvor kom uden for kvarteret.

Derfor kan heller ikke jeg, som det gøres hos f.eks. Christen Christensen, Carl Madsen, David Hejgaard og mange andre med underklassebaggrund projicere klassekampen tilbage til barndomslivet i en lige linie som grundlæggende for min omverdensforståelse. I Klatterup sprang den sociale nød og samfundets uretfærdighed ikke en i møde eller udløstes i slagsmål, druk og politiopbud. Der var ingen utæmmede politivold i kvarteret. Tværtimod, dette arbejderkvarters tryghed og sociale ensartethed hindrede, at man oplevede verdens uretfærdighed. Klatterup havde bevaret den usnobethed og ligefremhed, som hele byen skal have haft før og omkring århundredskiftet ifølge ældre borgere, og som nogle fejlagtigt mener, byen har endnu.

Gensyn

I min erindring er Klatterup et levende, varmt og spændende kvarter med masser af mennesker og butikker, ja et helt land var det med søer og skov, og alle de frie steder og grønne pletter, en dreng kunne have brug for. Så meget mere trist har det været år senere at gense området. Næsten alle butikker er væk. Hundebøll snyder ikke nye generationer for en 10-øre, og der er ikke meget liv i gadebilledet. Parkerede biler fylder langs fortovs-kanten, og der ses kun sjældent mennesker. Der er ikke længere ret mange på vej til fods til eller fra arbejde, for arbejdspladserne er også væk. Kvarteret er tømt for sine sammenhængende funktioner. Nu er det mest et sted, hvor man bor. Man arbejder et andet sted i byen, køber ind et tredie og holder ferie et fjerde, og transporten sker i bil. Nu er man kun fælles om at bo i Klatterup.

Rask væk fjernes bygning efter bygning fra det gamle kvarter og erstattes enten med betonblokke som i Rørkjærsgade eller nye i tillempet arbejderstil. De frie pladsers antal er faldet drastisk. Nybyggeri har rejst sig de fleste steder. Nu skal der skabes miljø, hvis kvarteret skal have det, og man kan kun ønske beboerne lykke til, men den sociale sammenhæng og det netværk, der skabte min barndoms lykkelige land, kommer ikke igen.

Dødsdommen over kvarterets særpræg blev endelig afsagt med Esbjerg Kommunes saneringsplan 1980-81. Trekanten Rørkjærsgade-Teglværksgade-Rømøgade stod for tur. Den er trods beboernes protester stort set uændret blevet gennemført siden. Teglværksgade nr. 26 er væk. Porten er der ikke længere.

For Esbjerg Kommune, som for mange andre kommuner, har sanering længe været lig med nedrivning, så det kan let gå hen at blive for sent at se skallen af det kvarter, der engang var Klatterup. Amerikanerhuset, smørekport-

Vue ned gennem Tegtværksgade mod Ringen en stille juniøndag godt et år før den kommunale saneringsplan blev udarbejdet. Foto: Forfatteren. Privat eje.

forretningen, gasværket og Bethesda er blandt de mange bygninger, der røg i 1960'erne og 70'erne. I 1985 kom turen til den nye tobaksfabrik, der både havde givet arbejde til så mange og som med sine karakteristiske høje hvidpudsede mure havde præget kvarteret. End ikke et gadenavn vil røbe, hvilken betydning tobakken har haft i kvarteret. Det må kulturcentret Multihus Tobaksfabrikken sørge for.

Da dødsdommen over en del af kvarteret i 1981 var afsagt, udsendte Kai Jørgensen en lil-

le, uprætentiøs digtsamling for at fastholde stemninger og indtryk fra Klatterup. Træffende kalder han Klatterup for De stille gader. Stille fordi de hidtil ikke har tiltrukket sig byens offentligheds opmærksomhed. Kun eksekutionen giver lidt mediedækning, men også det vil i den lokale offentlighed hurtigt være glemt. Så er det bare at håbe, at byens kulturbevarende institutioner ikke gør det samme. I hvert fald lover det ikke godt, at en rapport fra Ribe Amtsråd i maj 1985 stemplede kvarteret som

mindre kulturhistorisk bevaringsværdigt i forhold til den centrale bydel og det bedre borgerskabs boområder. Dermed er der nærmest givet grønt lys for, at bulldozerne igen kan køre i stilling og fjerne de sidste rester af et af Esbjergs mere ydmyge kvarterer. Rask må det gå, og hurtigst går det med at fjerne arbejdernes Esbjerg.

Noter

1. Hvor intet andet anføres henvises til John T. Lauridsen: Klatterup - et arbejderkvarter i Esbjerg 1890 - 1990, 1992.
2. Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Sognerådsprotokoller 1888
3. Dagbøgerne er på Esbjerg Byhistoriske Arkiv
4. Esbjerg Kommuneatlas, 1992, s. 21.34.
5. Hans Wulff: Esbjerg, min barndomsby. Fra Ribe Amt 1964, s. 126. Jrv. Den fine postkortgengivelse hos Finn Jessen: Hilsen fra Esbjerg. Esbjerg Postkort 1897-1975, 1995 s. 142.

6. Om gendarmen Karl Alfred Nielsen, se Fra Ribe Amt 1993, s. 37ff
7. Carl Edvard Larsen: Barakformand i H. 13. 1967, s. 81f.
8. Fortalt mig af beboere under en kvartervandring i 1995
9. Dorthe Petersen: Thue og hans tid, 1992, s.73. Ud over stikkeren Niels Riis, aflagde også en stikker som Grethe Bertram besøg i kvarteret, se Vestkysten 18.5.1945 og Højesteretstidende 91,1947 s. 651-689. Kvarterets lokale tabere, se Vestkysten 13.6.1945, der omtaler både slagtervenden, der var bevæbnet vagtmand og medlem af DNSAP med adresse Bag Teglværket og den »væmmelige« pige, den 20-årige husassistent fra Ribe, der »klippet« mødte frem i Esbjerg Ret.

John T. Lauridsen. Født 1951. Det Kongelige Bibliotek, Postboks 2149, 1016 København K. Forskningschef, dr. phil. Har bl. a. skrevet bogen Klatterup - et arbejderkvarter i Esbjerg 1890-1990, 1992, og Oscar Bruun, Læge i pionertidens Esbjerg, 1996, samt artikler i Fra Ribe Amt 1993 og 1994.